

УДК. 378.

Раєвська І.М.

Дослідницькі уміння у структурі професійної діяльності вчителя

У статті розглянуто місце та роль дослідницьких умінь у структурі фахової діяльності сучасного вчителя.

Ключові слова: педагогічна діяльність, уміння, дослідницькі вміння, творчість

В статье рассмотрено место и роль исследовательских умений в структуре профессиональной деятельности современного учителя

Ключевые слова: педагогическая деятельность, умения, исследовательские умения, творчество

Summary: the article considers the place and role of research skills in the structure of professional activities of the modern teacher

Keywords: pedagogical activity, abilities, research abilities, creativity

Постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. Завдання сучасної освіти – підготовка фахівця нової генерації, спроможного вчитися упродовж всього життя. Реалізація цього завдання вимагає від педагога широти ерудиції, гнучкості мислення, активності і прагнення до творчості, здібності до аналізу і самоаналізу, готовності до нововведень.

Закон України «Про освіту», «Про вищу освіту», державна національна програма «Освіта», «Національна доктрина розвитку освіти в Україні в XXI ст.», «Декларація про європейський простір для вищої освіти», «Засади реформування педагогічної освіти», Накази МОН України «Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації

в системі вищої освіти і науки України на 2004-2005 роки» та ін. [1] наголошують на підготовці вчителя як високопрофесійного фахівця, спроможного до ефективної професійної діяльності.

Аналіз сучасних досліджень і нормативних документів показав, що багато праць присвячено вирішенню проблем педагогічної діяльності сучасного вчителя: визначення сутності професійної готовності вчителя і структури процесу її формування (О. Абдулліна, В. Сластьонін, О. Мороз, О. Попова та ін.); визначення психологічних і педагогічних умов формування творчої особистості вчителя, шляхів і засобів становлення педагогічної майстерності (В. Сухомлинський, І. Зязюн, О. Савченко, Є. Барбіна, В. Кан-Калік, Н. Кічук, В. Моляко та ін.). У дослідженнях В. Борисова, Ю. Галатюка, Л. Левченка, Ю. Львової, К. Макагон, Н. Недодатко, Н. Федорової наголошується, що дослідницька робота є важливою складовою професійної діяльності сучасного вчителя.

Окремого розгляду потребує проблема впливу дослідницьких умінь на розвиток учителя як фахівця. Зважаючи на це, **основним завданням нашої статті є з'ясування місця та ролі дослідницьких умінь у структурі фахової діяльності сучасного вчителя.**

Педагогічна діяльність виникла разом з потребами суспільства в трансляції новим поколінням культури й соціального досвіду. Відповідно до поширеної концепції, викладеної у працях Н. Кузьміної, В. Кан-Каліка, В. Сластьоніна, Л. Спіріна та ін., педагогічна діяльність є неперервним процесом розв'язання вчителем педагогічних завдань, спрямованих на досягнення загальної мети — керування процесом формування особистості учня.

Розглядаючи сутнісні характеристики сучасного педагога в структурі педагогічної діяльності, необхідно виділити ті характеристики, які, з одного боку, відображають специфіку сучасної освітньої ситуації, а з іншого — співзвучні з вічними цінностями професії педагога.

В умовах модернізації освіти розширюються сфери професійно-

педагогічної діяльності, актуалізуються такі функції педагога, як прогнозування, проектування й організація освітнього процесу і соціокультурного середовища; стають особливо затребуваними дослідницькі вміння педагога. При переході до інформаційного суспільства, що характеризується постійним зростанням обсягу знань, усе більш важливим для педагога стає вміння вести самостійну науково-дослідну роботу. Сьогодні школі потрібен педагог, який здатний вирішувати найважливіші професійні завдання: проектувати, реалізовувати дитиноцентристський освітній процес; організовувати взаємодію з усіма суб'єктами педагогічного процесу; здійснювати рефлексію своєї професійної діяльності і професійного самовдосконалення.

Включаючись у різноманітні види інноваційної діяльності, педагог починає виконувати принципово нові й соціально значущі ролі: «проектувальника», «дослідника», «технолога», «лідера», «організатора» тощо. Тобто, виконання тієї або іншої ролі істотно змінює позицію педагога в освітньому процесі, визначає його поведінку стосовно інших. Ми погоджуємося з думкою І. Батракової про те, що «включення педагога в інноваційні процеси, що відбуваються в освітніх установах, забезпечує становлення його позиції як суб'єкта професійної діяльності, а самі інноваційні процеси виступають джерелом професійного зростання педагога» [2, с. 119].

Реалізація завдань, що стоять перед вчителем, вимагає від нього глибокого усвідомлення ідей, узагальнених педагогічною наукою та педагогічною практикою, перетворення їх в своїй діяльності. Кожен вчитель, при цьому, знаходить самостійні підходи до здійснення навчально-виховних дій в конкретних педагогічних ситуаціях. Особливо важливу роль в реалізації творчого потенціалу вчителя грає його власна особистісна позиція щодо вдосконалення своєї професійної майстерності, аналіз і осмислення процесу і результатів своєї діяльності. Самоконтроль і самодіагностика -

необхідна умова розвитку критичності по відношенню до власних досягнень, до об'єктивного аналізу і оцінки їх ефективності.

Аналіз наукової літератури свідчить, що вчителям з творчим складом мислення властиві: систематичний пошук невирішених актуальних завдань; виявлення нових шляхів й засобів їх розв'язання, безперервне вдосконалення стилів, методів і прийомів особистої діяльності; здатність швидко переходити від репродуктивної до творчої діяльності; формування на основі наявного досвіду нових комбінацій; уміння відмовитися від зробленого, якщо воно не є оптимальним для досягнення результату. Висловлене вище і є за Н. Кузьміною сутністю дослідницької функції педагога, яку вона називає ще гностичною і включає до неї:

- аналіз педагогічних ситуацій,
- формування педагогічних завдань,
- добування нових знань,
- аналіз процесу вирішення завдань і результатів рішення,
- зіставлення шуканого результату з реальним.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що поняття «дослідницькі вміння» вчені розкривають через: перелік видів діяльності (С. Бризгалова); систему інтелектуально-практичних дій (В. Литовченко); уміння застосовувати прийоми наукового методу пізнання (В. Загвязінський); здатність до самостійних спостережень і досвіду розв'язання дослідницьких завдань (В. Андреев, І. Зимня,); систему знань, умінь і навичок та готовність до творчості (О. Шашенкова); застосування знань у формі дій (Т. Орлова). Однак вчені додержуються єдиної думки про те, що дослідницькі вміння формуються і реалізуються лише під час розв'язання дослідницьких завдань, за наявності професійних умінь та набуття власного досвіду.

Ми погоджуємося з думкою В. Якуніна стосовно того, що проблемна ситуація в професійній діяльності породжує професійну задачу. «Перетворення проблемної навчально-педагогічної ситуації в педагогічну задачу виникає кожного разу тоді, коли необхідно перевести учня з одного

рівня навчання і виховання на більш високий, коли є багато способів вирішення і виникає необхідність вибору кращого, з точки зору заданого критерію, коли існують об'єктивні і суб'єктивні обмеження в засобах і умовах досягнення мети» [4,с.146]. Із цього витікає, що педагогічна задача зумовлена взаємодією вчитель-учень як сутністю педагогічної діяльності, в ході якої аналізуються та синтезуються умови і способи розвитку особистості. При цьому вчитель, розв'язуючи соціальне завдання, розвивається сам, переходячи з одного рівня діяльності на більш високий. Шлях учителя до майстерності супроводжується постійною зміною характеру його діяльності через вирішення педагогічних задач, що весь час ускладнюються. Таким чином, досвід, якого набуває вчитель під час вирішення педагогічних задач забезпечує йому перехід від репродуктивного рівня діяльності до творчого, що є у меншій або більшій мірі а, отже, відображає різні етапи його професійного становлення. Їх можна визначити таким чином:

- І етап характеризується стійким інтересом, ясно вираженою спрямованістю особистості на професійно-педагогічну діяльність, занурення в її середовище. На цьому етапі діяльність вчителя в основному носить відтворюючий характер.
- II етап характеризується розвитком наслідувальної активності і пов'язаний з підвищенням рівня освоєння діяльності, інтенсивним творчим опануванням професійних методів, засобів і прийомів. Тому характер діяльності вчителя на цьому етапі можна назвати як творче наслідування.
- III етап передбачає збагачення діяльності вчителя поступовим зниженням загального числа наслідувальних дій, і, одночасно, збільшенням ініціативних дій і дій узгодження. Діяльність учителя на даному етапі характеризується вільним володінням комплексом продуктивних творчих педагогічних технологій.

- IV етап відрізняється чітким переходом від наслідування до самостійної творчості. Діяльність учителя на цьому етапі характеризується зростанням числа творчих дій, пов'язаних з відкриттям і реалізацією нових ідей, що свідчить про досягнення ним самостійного творчого «Я».
- V етап пов'язаний з підвищенням професійно-творчої активності особистості вчителя, наявністю індивідуального творчого стилю діяльності і умінням оперативно вирішувати нестандартні завдання природи, суспільства і людського мислення [5, с.58-59].

Результати даних етапів відповідають п'яти рівням діяльності вчителя:

- репродуктивний – вміє відтворити свої знання перед аудиторією;
- адаптивний – вміє застосувати інформаційні повідомлення до особливостей аудиторії;
- локально-моделюючий – володіє стратегіями формування в учнів системи знань, умінь з окремих тем;
- системно-моделюючий знання – володіє стратегією формування знань з предмета в цілому;
- системно-моделюючий творчість – володіє стратегією перетворення свого предмета в засіб формування творчої особистості, здатної до самоорганізації, самоосвіти, самоконтролю [6, с.16].

Якщо проаналізувати перший і другий рівні діяльності, то вони відповідають першому етапу становлення вчителя, третій і четвертий рівень – другому етапу, а четвертий і п'ятий - зумовлює майстерність. На етапах становлення педагогічної майстерності другий і четвертий рівні (адаптивний та системно-моделюючий знання) є «перевідними». Це пов'язано з тим, що зміни в особистості вчителя відбуваються тоді, коли досягнута мета. Характер діяльності перших двох рівнів – репродуктивний, але на адаптивному - вчитель творчо перетворив свої професійні уміння: спосіб подачі інформації і став компетентним у вирішенні подібних задач. Нові знання, отримані на основі дослідницьких умінь: аналіз літератури, методик,

досвіду, своїх можливостей, втілені в дію як ухвалення рішення і є початком творчого перетворення педагога. Творча активність учителя – показник його професійної майстерності. Інтереси, цінності, ідеали складають мотиваційні рушійні сили педагогічної діяльності, а від так є стимулом до дослідницької діяльності.

Більшість науковців, серед яких С. Сисоєва, В. Якунін, дослідницьку діяльність розподіляють на етапи: 1) усвідомлення проблеми і формулювання пошукового завдання; 2) теоретичне розв'язання проблеми, висунення робочої гіпотези; 3) організація та проведення експериментальної роботи; 4) висновки і практичне впровадження отриманих результатів. При цьому результативність творчої діяльності особистості залежить від знань та вмінь застосовувати різноманітні методики з врахуванням особливостей дослідницької діяльності та наявності професійних компетенцій [2, 4, 5, 6, 11].

Дослідницькі вміння допомагають пізнати об'єктивну реальність, збагатити як соціальний, так і професійний досвід, краще усвідомити зміст фахової освіти.

У контексті дослідження ми визначаємо дослідницькі вміння як сукупність інтелектуальних і практичних дій, що забезпечують здатність особистості до самостійних спостережень, узагальнення, аналізу процесів і явищ дійсності; до набуття нових знань і застосування їх відповідно до окресленої мети дослідницької або професійної діяльності.

Аналіз різних підходів до визначення сутності дефініції «дослідницькі вміння» дав нам можливість викреслити їх типові характеристики, які: 1) безпосередньо пов'язані з професійним змістом і тими дослідницькими завданнями, у яких вони реалізуються; 2) завжди високорозвинені та комплексні; 3) включають власний досвід, вміння і навички, гнучкі та глибоко індивідуальні. За видами діяльності дослідницькі вміння поділяються науковцями [2; 5; 6] на такі групи:

1) інтелектуальні вміння (логічно мислити і самостійно набувати знання);

- 2) практичні вміння (вимірювати, обчислювати, будувати графіки та діаграми, користуватися необхідними приладами й обладнанням);
- 3) творчі вміння (розв'язувати завдання нетипового характеру, прогнозувати діяльність і результат);
- 4) самоорганізаційні вміння (планувати й управляти своєю діяльністю).

Практичні та самоорганізаційні вміння ми розглядаємо як інструмент фахової реалізації інтелектуальних умінь. Сформовані інтелектуальні вміння (як компонент дослідницьких умінь особистості), за В. Андрєєвим [12, с. 39], сприяють систематизації, розширенню і поглибленню знань, умінню проводити експеримент. Для формування дослідницьких умінь необхідне спонукання особистості до самостійного, критичного і виваженого аналізу проблемних ситуацій, висунення й обґрунтування гіпотез, формулювання висновків і рекомендацій, виділення головного, доцільного конструювання та моделювання, знаходження нестандартних розв'язків, постановки актуальних завдань, конкретизації мети, пошуку інформації, прогнозування [7; 8] пізнавальної діяльності й пошуку раціональних (або оригінальних) рішень. Особливо актуально сформулювати практичні вміння спостерігати (фіксувати й отримувати достовірну інформацію), самостійно організувати і управляти процесом постійного зростання учня і сходження його на вищий щабель свого розвитку, що передбачає сформовану здатність вчителя здійснювати дослідницький педагогічний пошук, творчо вирішувати педагогічні ситуації, тобто бути дослідником в безперервно змінному багатовимірному освітньому просторі. Ця сторона професійної підготовки вчителя завжди була актуальною, і її значення особливо зростає в сучасних умовах модернізації вітчизняної освіти. Це зумовлено як визначальною роллю практико-орієнтованої педагогічної науки, так і дослідно-експериментальною роботою вчителя у вирішенні тактичних і стратегічних освітніх завдань.

Постійний аналіз різних педагогічних ситуацій вимагає від вчителя самостійного пошуку оптимальних шляхів їх вирішення на основі моделювання і встановлення причинно-наслідкових зв'язків даного явища, діагностики її

параметрів, визначення педагогічно доцільних методів вирішення, проектування можливих її результатів.

Основною умовою такої діяльності вчителя виступає професійна якість, яка виникає і реалізується лише в результаті сформованості у вчителя аналітичної спрямованості по відношенню до власної діяльності і дослідницьких умінь, серед яких - вичленення проблем, чинників, умов, володіння різними способами вирішення протиріч (на основі наукової теорії), обґрунтування прийнятого варіанту.

Вміння користуватися проектною технологією є показником насамперед високої кваліфікації педагога, його інноваційного мислення, орієнтації на особистісний і професійний розвиток дитини у процесі навчання.

Під час організації навчального проектування вчитель виконує такі функції:

- допомагає учням у пошуку джерел, необхідних їм у роботі над проектом;
- сам є джерелом інформації;
- координує весь процес роботи над проектом;
- підтримує й заохочує учнів;
- підтримує безперервний рух учнів у роботі над проектом.

Вчитель має не лише добре знати свій навчальний предмет, а й бути компетентним в інших галузях науки, бачити точки їх зіткнення, добре знати своїх учнів, їхні можливості, інтереси, бажання. Психологічна грамотність і компетентність учителя вкрай важливі для організації проектної діяльності учнів.

Практика доводить, що педагогові дуже часто доводиться узагальнювати як свій досвід (коли треба розповісти чи написати про нього), так і досвід своїх колег або навіть цілого вчительського колективу. Творчий учитель завжди прагне впровадити щось нове, перевірити його на практиці, щоб отримати вірогідні дані про результати свого впровадження. В цьому випадку він включається безпосередньо у власне дослідницьку діяльність.

Російський учений В. Загвязінський відзначає, що бути педагогом-дослідником – означає вміти знаходити нове в педагогічних явищах,

виявляти в них невідомі зв'язки й закономірності. А це потребує передусім загальної культури та високої фахової підготовки, певного досвіду навчально-виховної роботи й спеціальних знань і вмінь, притаманних саме дослідницькій роботі. Зокрема, треба вміти спостерігати й аналізувати явища; узагальнювати результати спостережень, виділивши найголовніше; за певними ознаками передбачати розвиток явищ у перспективі; поєднувати точний розрахунок із уявою й інтуїцією та багато іншого. Складність педагогічних явищ із незавершеністю їх логічного аналізу та недостатньою інформованістю про них, робить проблему наукового пошуку особливо актуальною[13, с. 15].

Останнім часом у сучасній школі значне місце посідає педагогічна діагностика як практика виявлення якості навчально-виховної діяльності, причин її успіхів та невдач. Вона може мати й суто науково-теоретичне спрямування на вдосконалення цієї практики.

Активізація уваги до педагогічної діагностики в наш час не випадкова. В умовах упровадження принципово нових педагогічних технологій і функціонування різних як за формою власності, так і за принципами побудови навчального процесу шкіл, знання методів педагогічної діагностики стає нормою для кожного вчителя. Змагання різних освітніх систем потребує дослідницької праці, пов'язаної з аналізом стану всіх об'єктів педагогічного процесу. Йдеться про те, що хто краще знатиме про глибинні причини та наслідки педагогічного впливу, той вийде переможцем у цих змаганнях, а, отже, його вихованці досягнуть значніших результатів у своїй самореалізації.

Вчитель-дослідник, який вивчає конкретну педагогічну проблему, розробляє оригінальний діагностичний інструментарій для виміру досліджуваних учнівських рис, добирає та розробляє завдання розвивального характеру, щоб експериментально підтвердити запропоновану на початку дослідження гіпотезу.

Вміння організувати педагогічне дослідження, а відтак узагальнити й показати результати своєї діяльності, є важливою складовою розвитку творчого потенціалу вчителя-дослідника. Педагоги, що перебувають у творчому пошуку, постійно проводять відкриті уроки. На таких уроках демонструються інноваційні технології розвитку мислення школярів, які згодом апробуються іншими вчителями на практиці.

Таким чином, наявність і сформованість дослідницьких знань і умінь є однією з яскравих характеристик рівня професійної зрілості педагога, одним із основних компонентів у структурі його професійної діяльності. Проведена дослідницька робота дала можливість виділити провідні сфери діяльності вчителів, в яких дослідницькі уміння відіграють найбільш істотну роль і найактивніше виявляються і розвиваються, сферу конструктивно-методичної діяльності, педагогічної діагностики, сферу аналізу і узагальнення досвіду. Подальше наше дослідження потребує більш досконалого аналізу представленої проблеми та визначення підходів до її вирішення.

Література:

1. Беляєв Ю., Мішуков О. Болонський процес. Хрестоматія – Херсон: видавництво ХДУ, 2005. – 276 с.
2. Батракова И.С. Изменение профессиональной деятельности учителя современной школы / И.С. Батракова // Модернизация общего образования на рубеже веков : сб. науч. ст. – СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 2001. – С. 111–122
3. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. М., 1990. – 267с.
4. Якунин В.А. Педагогическая психология. Учебное пособие. – «Полиус»: Санкт-Петербург, 1998. -312с.

5. Зимняя И.А. Исследовательская работа как специфический вид человеческой деятельности./ И.А.Зимняя, Е.А. Шашенкова - Ижевск: ИЦПКПС, 2001. –с.98
6. Шершнёва З.И. Становление исследовательских умений учителей в региональном постдипломном образовании: автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.08. - М, 2008.
7. Сластьонін В.О. Формування особистості вчителя в процесі професійної підготовки /В.О. Сластьонін // Педагогічна творчість і майстерність: Хрестоматія /Укл. Н.В. Гузій. –К.: ІЗМН, 2000. – С.103-107.
8. Мороз О. Особистість майбутнього педагога (Управління підготовкою вчителя: психолого-педагогічний аспект) // Вища освіта України. – 2002. – №3. – С.50-54.
9. Поташник М.М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт: Пособие для учителя. – К.: Рад. Школа, 1988. – 194 с.
10. Максименко С.Д. Діагностика сформованості професійних умінь та навичок вчителя / Максименко С.Д, Болюбаш Я.Я., Заброцький М.М., Шербан Т.Д.//Проблеми розвиваючого навчання. –К.:Вища школа, 1997. –с.294-300.
11. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості: Підручник. – К.: Міленіум, 2006. –346 с.
12. Андреев А.А. Педагогика высшей школы. Новый курс – М.: 2002. - 264 с.
13. Загвязинский В. И. Исследовательская деятельность педагога: Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений — 2-е изд.,испр. — /Загвязинский В. И. Academia, 2008, -с. 287

